



Pihurik Judit

Perben és haragban

világháborús önmagunkkal

Tanulmányok

KRONOSZ – ÁBTL

Pihurik Judit

Perben és haragban
világháborús önmagunkkal

PIHURIK JUDIT

PERBEN ÉS HARAGBAN
VILÁGHÁBORÚS ÖNMAGUNKKAL



KRONOSZ KIADÓ
ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA
PÉCS–BUDAPEST
2015



Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és az Állambiztonsági
Szolgálatok Történeti Levéltára gondozásában
2015-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása
pdf ISBN 978-615-6027-96-2

A kiadásért felel a Kronosz Kiadó igazgatója és az
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója

www.kronoszkiado.hu
www.abtl.hu

Borítófotó: Zombor, 1941. április 12. A képen magyar
katonák gyűrűjében helyi zsidó lakosok láthatók, akik az 1941
májusában zajló internálás idején tűntek el.
A kép forrása és lelőhelye:
Zbirka fotografija Muzej Vojvodine (Novi Sad),
fotografija br. 515/133
Vajdasági Múzeum (Novi Sad), Fotógyűjtemény 515/133 sz.

© Pihurik Judit
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

| | |
|---|-----|
| Hol vannak a katonák...? | 7 |
| Magyarok és szerbek a Délvidéken 1941–1944 | 13 |
| A kórkép mint történeti forrás. Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942–1943-as pere és elítélése | 51 |
| „Vagy ők, vagy mink”. Harminc évvel a csurogi razzia után | 69 |
| A délvidéki orosz emigráció, 1941–1944 | 97 |
| Hadifoglyok írták | 119 |
| Katonadolog 1945–1962. A „horthysta katonatiszt”: bűnbak vagy ellenség? | 151 |
| A „horthysta katonatiszt” mint potenciális kém a Rákosi-korszakban | 179 |
| A népi demokrácia aláaknázása egy szekszárdi borospincében | 203 |
| Források és irodalom | 235 |
| A kötetben szereplő tanulmányok eredeti megjelenési helye | 251 |

HOL VANNAK A KATONÁK...?

Marlene Dietrich dalának kérdését tettem fel magamnak a doni katonanaplók és memoárok kutatásának – átmeneti – lezárása után, új irányt keresve munkámnak. Azért az *átmeneti* kitétel, mert a háború lezárulása politikatörténeti közelítésben cezúra, de társadalomtörténeti nézőpontból magában hordozza a folytatólagos rákérdezést: mi lett „szerzőimmal” – és a velük egyívásúakkal – 1945 után?

Néhányan közülük megírták a hadifogság, az internálás és egyéb meghurcoltatások történetét, sőt akadt, aki életének későbbi évtizedeiről is számot adott. Ilyen hosszabb időszakot felölelő napló és visszaemlékezés azonban kevés van. Ezért kezdtem újabb kutatásba, immár az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, hogy feltárjam a háború utáni katonasors – rendszerváltásokkal tarkított – fordulóit, jellemzőit. Jelen kötet részben ezen, esetenként „büntetett utóéletek” kutatásának első eredményeit tartalmazza, részben a visszacsatolt Délvidék történetével kapcsolatos tanulmányokat, és egy, a szovjet hadifogság témáját feldolgozó munkát. Egyes írások a világháborús hagyaték több évtizeden át zajló átpolitizálódásába is bepillanást nyújtanak, azon évtizedekről szólva, amikor az államszocialista rendszer monopolizálta a háború recepcióját, nem engedve teret a társadalmi emlékezetnek. Erre majd csak a hetvenes-nyolcvanas évtized fordulójától nyílt mód, eleve megkésve, így aszinkront gerjesztve a háború emlékezettörténetének különböző síkjai között.

Így vagy úgy tehát az egybefűzött nyolc tanulmány mindegyike a második világháború időszakában gyökerezik, vagy annak következményeivel vet számot, mindegyik az egyén cselekvési lehetőségeit vizsgálja, és kutatásmódszertani szempontból is kapcsolódnak. A források jellegeből adódóan kutatásom főként a Magyar Királyi Honvédség tisztikarának tagjaira irányul, mert – mint az már a doni naplók és memoárok korábbi elemzésekor tapasztalható volt – többnyire a hivatásos és tartalékos tisztek örökítették meg élményeiket. A szerzők alig ötöde került ki a legénység soraiból, a háború után pedig inkább a volt tisztekre irányult az állambiztonság figyelme, így főként rájuk vonatkozó megfigyelési és periratok állnak rendelkezésre.

A Délvidék története iránti érdeklődésem egy véletlen találkozást követően, fő kutatási területem „mellékszálaként” 2001-től datálódik. Első újvidéki utam során ismerkedtem meg Milenko Palić történésszel, akkor már nyugdíjas egyetemi tanárral, aki saját szerb nyelvű emlékiratát átadva megkért, olvassam el, mert nagyon szeretné azt kiadatni – Magyarországon. Először nem értettem, miért nem otthon, Szerbiában publikálja a visszacsatolás időszakra vonatkozó visszaemlékezéseit, később tudtam meg, hogy egyetemi kollégái többségének sem beszélt róla. Attól tartott, memoárjának a magyar uralomról írott passzusai – annak ellenére, hogy számos kritikai megjegyzéssel illette a kialakult viszonyokat – nem felelnek meg a Szerbiában elfogadott nézeteknek. Visszaemlékezését végül magyar-szerb kétnyelvű kiadványban a Csongrád Megyei Levéltár jelentette meg, közreadója magam voltam.

Az e munkához szükséges kutatások bővültek az évek folyamán az 1941-es bevonulás, a kialakuló katonai közigazgatás és az 1942. januári razziák történetére vonatkozó vizsgálódások mellett más témákkal is. Ilyen Bayor Ferenc altábornagy, újvidéki városparancsnok ügye, vagy

a délvidéki orosz – „fehér” – emigráció története, melyek „cseppben a tenger” jelleggel hordozzák a világháborús viszonyok megannyi jellemzőjét. A pozícióba kerülő, de annak betöltéséhez kellő kvalitásokkal nem rendelkező személy dossziéi feltárhatóvá teszik a katonai közigazgatás „káderpolitikájának” hiányosságait, a Délvidéken élő orosz menekültek helyzetének, törekvéseinek felvázolása pedig a német háborús célok és a magyar–német viszony útvesztőibe is bepillantást engednek.

Sajátos módon kapcsolódik a háborús tematikához a csurogi razzia tettesének perét tárgyaló tanulmány: harminc évvel az események után keletkezett iratanyagból tárul fel a tömeggyilkosság története, tükrözve egyben a hatvanas–hetvenes évek Magyarországanak a Horthy-korszakhoz való viszonyát is. Az újvidéki razzia eme előzménye kevésbé ismert, holott az 1942. januári csurogi tragédia szerves, és a korábban gondoltnál sokkal jelentősebb része volt a történeteknek. E téma kitágítja a vizsgált egyének körét is, mert a háborús bűnnel vádolt katonák többsége a legénységből került ki, és mellettük csendőrök, rendőrök és nemzetőrök is bíróság elé álltak 1971-ben.

A volt „horthysta hadsereg” tagjainak 1945 utáni sorsára vonatkozó kutatásaim során nem egy, a *Naplók és memoárok a Don-kanyarból* című kötetemben szereplő szerzőnek sikerült nyomára akadnom a Történeti Levéltár irattengerében, vizsgálódásomat mégis ki kellett terjesztenem. A listámon szereplők közül ugyanis sokan kimaradtak az állambiztonság látóköréből – vagy megsemmisült dokumentációjuk –, ám mégsem maradtam forrás nélkül. A volt katonatisztek nyilvántartását, és közel félszáz olyan ügy megfigyelési és/vagy periratát vizsgáltam meg, melynek szereplői a Magyar Királyi Honvédség tisztikarának tagjai voltak. Mivel egy-egy dosszié számos nevet-ügyet tartalmaz, a vizsgálható életutak köre ennél jóval több, a hivatalos dokumentációba

ágyazva pedig ott vannak a személyes sorsok dokumentumai is, feltárva, hogyan alakult a volt tisztek élete, pályája a háború utáni években, évtizedekben.

A kötet három tanulmánya dolgozza fel e kutatások eredményeit. A volt „horthysta” tisztek belügyi nyilvántartása alapján életük számos ténye vált feltárhatóvá: származásuk, iskolai végzettségük, a hadseregben teljesített szolgálatuk, családi állapotuk, 1945 utáni foglalkozásuk, munkahelyük adatai mellett megtalálhatók itt a terhükre rótt bűnök, az amiatt kiszabott büntetés, a hadifogság ténye és egyéb információk is. A *Katonadolog* című tanulmány 255 főre vonatkozó adatsor vizsgálata alapján elemzi a Magyar Királyi Honvédség tisztikarának 1945 utáni perspektíváit. Volt katonatisztek elleni eljárásokat tár fel a további két munka, az egyik a rendszerellenesség változatos hazai vádpontjait, a másik a vélelmezett – de nem bizonyított – külföldi kémtevékenységet állítja középpontba.

Perben és haragban – világháborús önmagunkkal, foglalja össze a kötet címe a nyolc tanulmány tematikáját, utalva arra is, hogy az érintett témák lankadatlanul viták középpontjában állnak. A háború utáni negyed században az államszocialista hatalom által hibernált társadalmi emlékezet a hetvenes évtizedtől indult lassú olvadásnak, s térnyerése az egyre árnyaltabbá váló történeti feldolgozással párhuzamosan zajlott, még éppen időben ahhoz, hogy a háborút túlélők emlékei ne vesszenek el a közösség számára. Ám a rendszerváltás óta eltelt huszonöt évben annak is tanúi lehettünk, hogy a „felszabadult” identitás korántsem oldja, legfeljebb újrapozicionálja, máshová telepíti az öröklött traumákat – mint az erről verselő költő szobrát. Az etnikai öntudattal erősen áthatva újraéledő kommunikatív emlékezet és a történelempolitikai szándék szembe találja magát a szintén „felszabadult” forrásokon nyugvó történeti

feltárás új eredményeivel, s úgy tűnik, jobb szeretne arról nem tudomást venni. A „békévé oldás” költői vágyálmához képest új szereposztásokban és új hadállásokat foglalva folytatódik a harc a „múlt bevallása” körül.

* * *

A kötetbe foglalt, többségében már publikált tanulmányok szövegén annyiban változtattam, hogy az esetleges ismétléseket kiiktassam. Az állambiztonsági iratokban szereplő, csupán a megfigyelt környezetéhez tartozó személyeknek a nevét nem írtam ki. A hivatkozások rendjét a könnyebb kezelhetőség érdekében egységesítettem, a felhasznált szakirodalmat pedig egy közös, a rövidítéseket is tartalmazó irodalomjegyzékben foglaltam össze. Az idézeteket – mivel esetenként stílusuk, fordulataik, sőt hibáik is jellemzőek – szöveghűen, de a rövidítéseket feloldva, és a súlyos helyesírási hibákat korrigálva közlöm.

* * *

Köszönettel tartozom azon levéltárak munkatársainak, melyekben kutatásaimat végeztem. Közülük különösen sokat segített Fodor István, a Zentai Történeti Levéltár volt igazgatója, Bornhardt Attila, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója, és ÁBTL-beli referensem, Soós Mihály, aki e kötet több tanulmányának elkészültében közreműködött.

Szeged, 2014. december

Pihurik Judit